

PRACE NAUKOWE

Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości
z siedzibą w Wałbrzychu

T.53

Pedagogika, zarządzanie, psychologia i inżynieria zarządzania wobec wyzwań współczesności

Relacje i interdyscyplinarność wyzwaniem współczesności

praca zbiorowa pod redakcją
Lucjana Kowalczyka
Franciszka Mroczo

ISSN 2450-3878
ISBN 978-83-60904-57-2

T. 53
(1) 2023

PRACE NAUKOWE

Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości
z siedzibą w Wałbrzychu

***Pedagogika, zarządzanie, psychologia
i inżynieria zarządzania
wobec wyzwań współczesności
Relacje i interdyscyplinarność
wyzwaniem współczesności***

praca zbiorowa pod redakcją
**Lucjana Kowalczyka
i Franciszka Mroczo**

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości
z siedzibą w Wałbrzychu

PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ

prof. dr hab. inż. Lucjana Kowalczyka
prof. zw. dr hab. inż. Franciszka Mroczo

RECENZENCI

prof. zw. dr hab. inż. Stefan Antczak
prof. dr hab. Alina Kulczyk-Dynowska
prof. zw. dr hab. Andrzej Makowski
prof. zw. dr hab. Jerzy Niemczyk
prof. zw. dr hab. Kazimierz Perechuda

RADA PROGRAMOWA

Przewodniczący Rady Programowej – prof. zw. dr hab. inż. Franciszek Mroczo
Wiceprzewodniczący Rady Programowej – dr Małgorzata Kucharska
Członkowie:

- prof. dr hab. inż. Lucjan Kowalczyk
- dr Magdalena Pluskota

Redaktor Naczelny: prof. zw. dr hab. inż. Franciszek Mroczo
Zastępca Redaktora Naczelnego – dr Beata Owczarczyk
Sekretarz Redakcji: mgr Michał Lesman

Redaktorzy tematyczni:

dr Piotr Laskowski: ekonomia, administracja
dr Agnieszka Tabor-Smardzewska – pedagogika
dr Agnieszka Polanowska – zarządzanie
Redaktor techniczny i projekt okładki – Władysław Ramotowski

ADRES REDAKCJI:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości z siedzibą w Wałbrzychu
58-309 Wałbrzych, ul. Wrocławska 10
e-mail: kustosz@wwszip.pl
www.pracnaukowe.wwszip.pl

ISSN 2450-3878
ISBN 978-83-60904-57-2

© *Copyright by Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości z siedzibą w Wałbrzychu 2023*
Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie, przedrukowywanie i rozpowszechnianie całości lub fragmentów bez zgody wydawcy jest zabronione.

Redakcja deklaruje wersję papierową czasopisma jako podstawową.

Printed in Poland

Oresta Bodnar, Oksana Sliwiska Роль активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів при вивченні облікових дисциплін	189
Miroslav Gejdoš Całe życie błądziłem i nie miałem miejsca. Widok J.A. Komeńskiego poprzez pracę „EDUKACJA POWSZECHNA (PAMPAEDIA)”	211
Magdalena Kinga Stawicka Skuteczność gamifikacji jako narzędzia nauczania służącego zwiększaniu zaangażowania studentów w proces nauczania	229
Agnieszka Katarzyna Pędzik Wzorce przywiązania i ich znaczenie w życiu i rozwoju dziecka w kontekście współczesnych problemów wychowawczych. Rola zabawy jako nadrzędnej płaszczyzny budowania relacji z dzieckiem. Zabawa jako przewencyjny czynnik wychowawczy	239
Olga Jabłonko Zjawisko agresji wśród młodzieży w wieku szkolnym i działania profilaktyczne	251
Piotr Sosiński Ewolucja instytucji prawnych służących zwalczaniu przemocy domowej w Polsce po 1989 roku	265
Olga Jabłonko Skuteczność procesu oddziaływań wychowawczo-resocjalizacyjnych w Ośrodkach Kuratorskich w opinii kuratorów	277
Nadiia Senovska, Iryna Nestaiko Współczesna epopeja heroiczna jako podstawa ukraińskiego wychowania patriotycznego	307
Piotr Paczowski Pojęcie, czynniki i miary rozwoju miasta	319
Nina Orzech, Tomasz Orzech Analiza systemu komunikacji aglomeracji Nowego Jorku	331
Piotr Paczowski Miasta Polski – rys historyczny, uwarunkowania rozwojowe, rola gospodarcza i społeczna	343

Nadiia Senovska, Iryna Nestaiko
Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny
imienia Wołodomyra Hnatiuka

Współczesna epopeja heroiczna jako podstawa ukraińskiego wychowania patriotycznego

WYZWANIA W WYCHOWANIU DZIECKA WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE

Prawie dziesięć lat temu rosję putinska rozpoczęła niesprawiedliwą wojnę na Ukrainie, a 24 lutego 2022 roku inwazję na pełną skalę. Doprowadziło to do ogromnych strat, licznych zniszczeń, okaleczeń i ofiar śmiertelnych. Naturalnie, takie wstrząsy spowodowały znaczną liczbę problemów psychologicznych w społeczeństwie ukraińskim. Prawie każda osoba doznała psychotraumatyzacji różnego rodzaju trudności. A my, jako naród dostaliśmy *zbiorową psychologiczną traumę wojny*.

Trauma psychologiczna jest interpretowana we współczesnej psychoanalizie, jako zniszczenie podstawowych wyobrażeń człowieka o sobie i świecie. „Niefortunne, nieprzyjemne doświadczenia, które są nieoczekiwane, bolesne, przytłaczające i szokujące, prowadzą do przerwania trwających procesów psychicznych lub relacji, a także mogą powodować nieadekwatną reakcję. Takie wrażenia dotyczą nie tylko pojedynczej osoby, ale mogą być także odczuwane zbiorowo przez całą grupę ludzi”¹. Jak zauważył O. Tytar, „w latach 1990 i 2000 stało się jasne, że indywidualna trauma ma także wymiar zbiorowy, nas wszystkich, jako ludzkość i narody, łączy wspólne doświadczenia”². A wtedy wszyscy przedstawiciele takiej strauumatyzowanej grupy, a także ich potomkowie odczuwają konsekwencje. Oznacza to, że „trauma zbiorowa to trauma psychiczna doznana przez grupę ludzi dowol-

¹ Горноста́й П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології. 21(1). 2018. С. 57.

² Титар О. Травма війни та філософсько-психологічні проблеми сучасності. Збірник тез міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки-2022 в Україні (м. Київ, 24 травня 2022 року). Київ, 2022. С. 237.

nej wielkości, aż do całego społeczeństwa, w wyniku katastrofalnych wydarzeń lub przestępczych działań podmiotów politycznych lub innych podmiotów społecznych³. Cechą charakterystyczną traumy zbiorowej jest nie tyle liczba rannych, ile fakt, że oprócz bezpośrednich jej uczestników dotyczą one osoby niebędące bezpośrednio zaangażowane w zdarzenia traumatyczne. Czasem – całe społeczeństwo. Jak trauma wojny rosyjsko-ukraińskiej dotknęła wszystkich bez wyjątku Ukraińców. „W naszym przypadku dotyczy to całego naszego kraju – wszystkich Ukraińców na świecie, którzy każdy na swój sposób doświadczają i zmagają się z federacją rosyjską. Walczą na różnych frontach. Taka trauma nie ma ograniczeń przestrzennych – dotyka każdego⁴. Niestety, najbardziej cierpią na nią dzieci w wieku szkolnym. Są na tyle dorośli, aby zdać sobie sprawę z problemu, ale nie mają jeszcze doświadczenia życiowego, aby opracować algorytmy pozwalające go pokonać. Zadaniem nauczycieli jest w tym pomóc.

Jeśli społeczeństwo nie pokonało zbiorowej traumy, może to negatywnie wpłynąć na psychikę nawet przyszłych potomków. Zupełnie inna sprawa, jeśli z tą traumą sobie poradzimy, „wtedy przestaje ona być traumą, a staje się historią, mitologią, dziełami sztuki⁵. I dziś jest to także jedno z zadań ukraińskich nauczycieli – pomóc swoim uczniom przetrwać, po trudnych doświadczeniach, poradzić sobie.

P. Gornostay przeanalizował odrębne mechanizmy, za pomocą, których grupa (zarówno społeczeństwo, jako całość, jak i jego niewielka część, np. klasa) chroni się przed destrukcyjnym wpływem zbiorowych traum: sublimacja, racjonalizacja, przemieszczenie, regresja, wyparcie, projekcja, identyfikacja projekcyjna, dołączenie do agresora. Świadomie lub nie, większość Ukraińców już stosuje pewne strategie radzenia sobie ze zbiorową traumą wojny. Wśród nich nie są zbyt wartościowe, jak przyłączenie się do agresora, projekcja, zaprzeczenie, regresja, przemieszczenie. Jednocześnie większość świadomych obywateli w pewnym stopniu realizuje mechanizm *sublimacji*, który jest najlepszą opcją spośród dostępnych nam: „sublimacja jest produktywnym sposobem rozwiązywania problemów związanych z traumą zbiorową, gdyż strategie biernego i agresywnego radzenia sobie w przypadku urazu nie jest w stanie wyeliminować źródła urazu. Tak czy inaczej, jedynie zmniejszają siłę traumatycznego działania na poziomie społeczno-psychologicznym (ułatwiają jego przeżycie emocjonalne), ale nie przyczyniają się do rzeczywistego przekształcenia traumy w akceptowalne doświadczenie historyczne⁶. Sublimacja to twórczy proces traumy, podczas którego powszechne traumatyczne doświadczenie ulega przemianie (staje się o-

³ Горностай П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології. 21(1). 2018. С. 57.

⁴ Станчишин В. Емоційні гойдаки війни. Роздуми психотерапевта про війну. Київ: Віхола, 2022. С. 233.

⁵ Горностай П. Колективна травма та групова ідентичність. Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. К. 2012. С. 92.

⁶ Горностай П. Групові захисні механізми як форма реагування на колективні травми. Проблеми політичної психології. 22(1). 2019. С. 102.

wieścią, heroicznym eposem, mitem, dziełem sztuki. W praktyce realizuje się to poprzez różne formy *rytualizacji*:

1. Epopeja ludowa, literatura i inne rodzaje sztuki. W starożytności ludzie tworzyli heroiczne eposy, w których nie tylko opisywano wycieczki, ale także oplakiwano tragiczne wydarzenia. Doświadczenia te stały się sposobem na uzdrowienie ze zbiorowej traumy, której historia stała się podstawą fabuły. Zabytki artystyczne (przede wszystkim literackie) umożliwiały także badanie wydarzeń traumatycznych, których w historii zawsze było dość.
2. Zbiorowe rytuały poświęcone wydarzeniom traumatycznym. Podczas takich działań grupa nie tłumi negatywnych informacji, lecz świadomie się z nimi kontaktuje. Mogą to być dyskusje publiczne (okrągłe stoły, dyskusje, konferencje), upamiętnianie dni pamięci, ogłoszenie żałoby ogólnonarodowej, zbiorowe modlitwy, a nawet złożenie kwiatów w miejscu tragedii. Pomaga omówić problematyczne tematy w grupie, bezpiecznie przekazać problematyczne informacje na zewnątrz, przekształcić traumatyczne doświadczenie w nietraumatyczną narrację.
3. Uznanie na szczeblu powszechnym i międzynarodowym sprawiedliwości-niesprawiedliwości pewnych rzeczy. Na przykład publiczne uznanie Rosji za państwo terrorystyczne. Albo utworzenie międzynarodowego trybunału dla Putina i innych zbrodniarzy wojennych. Podobnie jak Procesy Norymberskie, taka sprawa, przeprowadzona w granicach prawa, byłaby bardzo użyteczna. Bo ważne jest zarówno ukaranie winnych, jak i wskazanie winnych publicznie, na oczach całego świata.

Według V. Dodonovej „pierwszym krokiem na drodze socjoterapii traum historycznych powinna być ich narratywizacja, czyli wyprowadzenie zbiorowego doświadczenia traumatycznego ze stanu «ciszy i zapomnienia» i wplecenie go w narrację historyczną”⁷. Badaczka nazywa traumę zbiorową problemem psychologicznym, etycznym i ideologicznym, gdyż takie traumy stają się tłem dla powstawania nowych dyskursów. „Narracja narodowa Ukrainy powinna wrócić do centrum debat międzynarodowych, przypominając zachodnim przywódcom o konieczności ochrony wartości, które stanowią fundament ich społeczeństw”⁸.

Paradoksalnie zbiorowa trauma może wzmocnić naród jeszcze bardziej. „Dla współczesnych Ukraińców trauma historyczna działa, jako mobilizujący zasób do jednoczenia społeczeństwa w oparciu o wspólne wartości kultu-

⁷ Додонова В. Исторична травма як чинник формування національної ідентичності. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10- 11 листопада 2022 р. К., 2022. С. 20.

⁸ Додонова В. Исторична травма як чинник формування національної ідентичності. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10- 11 листопада 2022 р. К., 2022. С. 21.

rowe, jako wyznacznik tożsamości⁹. Przecież poczucie wspólnego losu historycznego nawet, jeśli jest okropne, konsoliduje i mobilizuje. „Zbiorowa trauma może również powodować tendencje konstruktywne, z których jedną jest konsolidacja grupy. Może to znacząco przyczynić się do wzrostu różnych form tożsamości grupowej w stosunkowo krótkim czasie”¹⁰. Pomimo całego horroru, przez który teraz przechodzimy, Ukraińcy już dawno nie byli tak zjednoczeni, zmotywowani i silni. I w tych dwóch aspektach – rytualizacji strat (powstaniu nowej epopei) i konsolidacji narodu – wychowawcy powinni je podkreślać i na nich opierać się podczas organizacji wychowania patriotycznego.

Wychowanie patriotyczne w szkołach średnich ogólnokształcących w Ukrainie jest systematyczną działalnością edukacyjną, mającą na celu kształtowanie w uczniach poczucia patriotyzmu – dobrego stosunku do Ojczyzny. Jej składnikami są „rozwój miłości do ojczyzny, samoświadomości i godności narodowej; uważne podejście do języka ojczystego, kultury, tradycji; odpowiedzialność za przyrodę; potrzeba współtworzenia losów Ojczyzny; chęć pracy na rzecz Ojczyzny, jej narodu”¹¹. I. Ustyimenko uważa, że „wojna rasistów na terytorium naszego państwa, idee humanizacji i demokratyzacji oświaty wyniosły na jakościowo nowy poziom ideę wychowania patriotycznego, jako kategorii pedagogicznej, która obecnie przechodzi odnowę”¹². Przecież „na obecnym etapie rozwoju Ukrainy, gdy istnieje bezpośrednie zagrożenie wynarodowieniem, utratą niepodległości państwa i wpadnięciem w strefę wpływów innego państwa, istnieje pilna potrzeba ponownego przemyślenia tego, co zostało zrobione i wdrożenia rozwiązań systemowych działania mające na celu wzmocnienie wychowania patriotycznego dzieci i młodzieży – ukształtowanie nowego Ukraińca, działającego w oparciu o wartości narodowe i europejskie”¹³.

Okropności wojny i wywołana przez nią zbiorowa trauma skłoniły większość Ukraińców do ponownego rozważenia swoich poglądów na temat wychowania patriotycznego. Wychowawcy i w ogóle zaniepokojeni obywatele podkreślają obecnie, że „w realizacji wychowania patriotycznego potrzebne są nowe podejścia koncepcyjne, przede wszystkim świadomość, że kształ-

⁹ Додонова В. Исторична травма як чинник формування національної ідентичності. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10–11 листопада 2022 р. К., 2022. С. 20.

¹⁰ Горностаї П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології. 21(1). 2018. С. 60.

¹¹ Марченко Я. Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів: зб. матер. наук.-практ. конф. Київ, 2022. С. 102.

¹² Устименко І. Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. Педагогічний вісник. № 1–2. 2022. С. 29.

¹³ Марченко Я. Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів: зб. матер. наук.-практ. конф. Київ, 2022. С. 102.

owanie patriotyzmu u młodych ludzi nie może zajmować miejsca drugorzędnego ani być przedmiotem spekulacji¹⁴.

Jeśli weźmiemy pod uwagę teorię pedagogiki, w badaniach można wyróżnić dwa nurty: zmianę głównych podejść do wychowania patriotycznego i podkreślenie konieczności spędzania większej ilości czasu w pracy z małymi i młodymi Ukraińcami. Naukowcy H. Humenyuk, T. Zavhorodnya, V. Kremen, N. Nychkalo, Y. Rudenko, M. Chepil kładą nacisk na wychowanie patriotów, którzy potrafią wypełniać swój obowiązek wobec narodu ukraińskiego, wierzyć w Ojczyznę i zapewniać jej szacunek cywilizowanego świata. „Prawdziwy patriota nie ogranicza się do biernej miłości do Ojczyzny, aktywnie chroni państwo, pomnaża jego bogactwo, pracuje na rzecz swojego narodu”¹⁵. Edukacja patriotyczna jest doskonałym sposobem pracowania zbiorowej traumy wojny, zarówno dla uczniów, jak i nauczycieli.

Nauczyciele komunikują się z uczniami codziennie przez długi czas. I mają możliwość złagodzenia w pewnym stopniu swoich lęków i zmartwień. W ramach edukacji patriotycznej dostają szansę przekształcenia traumatycznych doświadczeń dzieci i promowania ich samoidentyfikacji, jako części bohaterskiej społeczności ukraińskiej. A skuteczną metodą może być jeden z wariantów rytualizacji – utworzenie nowoczesnej epeji heroicznej. Wybierając ją warto pamiętać, że nie tyle projekt literacki jest ważny, ile systematyczność takiej pracy. Istotne będzie także na poziomie szkoły połączenie go z rytuałami zbiorowymi (dyskusje publiczne w formie okrągłych stołów, dyskusji czy konferencji, upamiętnianie dni pamięci i świąt państwowych, żałoba, zbiorowe modlitwy, składanie kwiatów w miejscach tragedii, opieka nad grobami bohaterów na miejscowym cmentarzu, różnorodne tematyczne flash moby i konkursy itp.).

Bohaterska epeja wyraźnie oddaje obecną codzienność, w której wyzyny (i straty) stały się rzeczywistością. Gloryfikuje czyny bohaterów – ulubieńców ludzi. „Bohaterska epeja ludowa – zbiorcza nazwa dzieł folklorystycznych różnych gatunków (pieśni, baśni, legendy), które odzwierciedlają wolę i zapał ludu w walce z wrogiem, złem, niesprawiedliwością, społecznym i narodowo-religijnym uciskiem, wychwala się inteligencja, siła, odwaga wojowników, bohaterów”¹⁶. Naturalnie wojna rosyjsko-ukraińska spowodowała pojawienie się nowego „wątku spirali” naszego bohaterskiego eposu. Realizowany jest w różnych gatunkach (pieśni, powiedzenia, rozkazy, baśnie, legendy, opowieści, anegdota), czasem w sposób nieoczekiwany (memy, flash moby). Cechą przewodnią epeji ukraińskiej jest skuteczna miłość do Ojczyzny, która przejawia się w militarnym oporze wobec najeźdźców i zniewolonych.

¹⁴ Кульчицький В. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Вип. 30. Ужгород: Говерла, 2014. С. 78.

¹⁵ Ковба М. Сутність поняття «Патріотичне виховання». The 3rd International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions» (April 10–12, 2022). Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain, 2022. С. 123.

¹⁶ Героїчний народний епос. Словник літературознавчих термінів. OnlyArt. URL: [https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/geroichnyj-narodnyj-epos] – 14.03.2023.

Jak zauważa P. Gornostay¹⁷, we wspólnocie społecznej, która doznała zbiorowej traumy w wyniku skutków wojny, bardzo ważne jest realizowanie społecznych praktyk inkulturacji (w folklorze i sztuce) oraz rytualizacji doświadczenia historycznego (ekspresja zbiorowej żałoby, żałoba, upamiętnienie, kanonizacja postaci historycznych itp.). W związku z tym nauczyciele powinni posiadać informacje, na co należy zwracać uwagę w procesie wychowania patriotycznego.

Są to przede wszystkim dwa *kluczowe wątki*, które przewijają się przez cały szereg tekstów, które można przypisać współczesnej ukraińskiej epopei heroicznej:

1. wojna rosyjsko-ukraińska jest walką Zła z Dobrem;
2. fabuła rozgrywa się na płaszczyźnie działań bohaterów, ich wyczynów, miłości i supermocy.

Współczesny epos bohaterski opiera się na trzech elementach:

1. Wydarzenie, które on świętuje. Z reguły są to wyczyny bohaterów ludowych, ich historie miłosne, tragedie itp.
2. Element mitologiczny. Jest to, bowiem wiara wspólnoty, jej główne wartości i znaczenia, światopoglądowa podstawa istnienia społeczeństwa, element fantastyczny.
3. Element artystyczny. Oznacza „design” (gatunek, środek artystyczny).

Wskazane jest, aby w procesie wychowania patriotycznego dzieci i młodzieży zwrócić uwagę na nie wszystkie (środki, formy i metody, które każdy nauczyciel będzie mógł wybrać zgodnie ze swoim stylem pracy i według charakterów uczniów).

Oczywiście każda sekunda wojny rosyjsko-ukraińskiej jest pełna ważnych i tragicznych wydarzeń. Niektóre z nich są do siebie bardzo podobne. Warto stworzyć dla uczniów pewien łańcuch semantyczny zawierający *główne fragmenty tematyczne epopei heroicznej*:

1. wyczyn (24 lutego 2022 r. inżynier osobnego batalionu piechoty morskiej, marynarz Witalij Skakun wysadził w powietrze most drogowy Genichesky, aby uniemożliwić wrogowi przejście);
2. gloryfikowanie czynów bohaterów (ogromna liczba dzieł sztuki poświęconych Duchowi Kijowa to zbiorowy obraz pilotów 40. brygady lotnictwa taktycznego Sił Powietrznych, którzy chronią niebo nad stolicą);
3. podkreślenie godności i honoru naszych żołnierzy (30 grudnia 2022 r. został zastrzelony będąc w niewoli rosyjskiej żołnierz ukraiński,

¹⁷ Горноста́й П. П. Подолання колективних травм у контексті інтеграції України в Європейський культурно-історичний простір. Психологія колективних травм. 2022. Персональний сайт психолога Павла Горноста́я. URL: [http://gorn.kiev.ua/Gorn2022-3.pdf] – 14.04.2023.

- snajper 163 batalionu 119 oddzielnej brygady TRO obwodu czernihowskiego Oleksandr Matsiewskij przed kamerą, jego ostatnie słowa brzmiały: „Sława Ukrainie!”);
4. zwrócenie uwagi na tradycyjny powszechny optymizm (lotnisko wojskowe w Czornobajówce miało dla armii rosyjskiej strategiczne znaczenie: sprzęt z lewego na prawy brzeg Dniepru przewożono tam helikopterami; ukraińscy żołnierze systematycznie wszystko niszczyli; tak powstał mem o serialu „Czornobajówka” i portal w piekło dla Rosjan);
 5. pozytywne postacie w opowieściach to nasi, postacie negatywne to wrogowie (wojownicy światła opierają się atakowi orków z Mordoru).
 6. musi być jakiś dodatkowy element wywołujący emocje, najczęściej jest to historia miłosna (dlatego stały się takie popularne wspomnienia ukraińskiej ratowniczkii medycznej Aliny Mychajłowej, narzeczonej Dmytra Da Vinci Kotsyubaila, o dniu jego śmierci popularny);
 7. bohaterowie eposu stali się bohaterami w wyniku świadomego, wolnego wyboru służenia Ojczyźnie (właśnie o to historia śpiewaka operowego Wasyla Slipaka, który jako wolontariusz opuścił teatr w Paryżu i zginął 29 czerwca 2016 roku, w pobliżu wsi Ługańskie w obwodzie donieckim od kuli snajperskiej);
 8. ta bezinteresowna decyzja dała im supermoc i uczyniła z nich legendę (jeszcze w latach 2014-2015 obrońcy lotniska w Doniecku stawiali opór Rosjanom przez ponad 242 dni i otrzymali zaszczytne miano *cyborgów*, bo „oni wytrzymali, a beton nie,,).

Według takiego schematu można opisać dowolnego bohatera, wydarzenia na określonym terytorium, ogólnie nawet całą wojnę.

Jeśli chodzi o *mitologiczny element współczesnej epopei heroicznej*, jest on dość niejednorodny i niewystarczająco zbadany. Badacze¹⁸¹⁹ wyróżniają różne motywy, symbole i fragmenty fabuły:

- kosmogoniczne (konfrontacja sił światła i ciemności);
- biblijne (Ukraina i Rosja to Dawid i Goliat; ta wojna to początek Armageddonu);
- starożytne (przekleństwo kapłanów Achillesa z wyspy Węży; bóg mórz Neptun zatopił okręt flagowy Rosjan);

¹⁸ Вітюк І. Міфопоетичний символізм російсько-української війни у медіапросторі: містично-міфологічні наративи. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. Вип. 1 (91), 2022. Релігієзнавство. С. 116–135.

¹⁹ Сеньовська Н. А. «Міфи, які нас тримають»: досвід презентації для шкіл у межах освітнього волонтерського проекту «Патріотичні й небайдужі». Інноваційні практики наукової освіти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 15–19 грудня 2022 року). Київ, 2022. 1154 с. С. 904–911.

- Szewczenkowskie (Rosjanie walczą ze zmarłymi – w pomnikach, muzeach; żywi – ukraińscy wojskowi i cywile; nienarodzeni – strzelają do szpitali położniczych);
- indoeuropejskie (sama Matka Ziemia walczy, więc napastnicy zostają pogryzieni przez pszczoły, gęsi rozbijają samoloty, a Rudy Las zabija);
- starosłowiańskie (czarownice, syreny itp. pomagają Ukraińcom);
- ukraińskie (pomoc przodków - czołgi Rasistów zostały zatrzymane przez Wały żmii);
- nowoczesne (o Bawowniatku, Duchu Kijowa, Ptaszce).

Artystyczny aspekt współczesnej heroicznej epopei naszego ludu jest stale aktualizowany. „Od pierwszych dni rosyjskiej inwazji na Ukrainę zaczęła się formować nowa, potężna warstwa kulturowa ukraińskiej epopei bohaterskiej. Obejmuje ona przede wszystkim poezję i pieśni, które powstają po prostu z niewiarygodną szybkością, jako reakcja na pewne wydarzenia militarne i osiągnięcia narodu ukraińskiego”²⁰. Oprócz piosenek formy gatunkowe obejmują powiedzenia, rozkazy, baśnie, legendy, opowieści i anegdoty. Na szczególną uwagę zasługują nowe gatunki - memy w Internecie (na portalach społecznościowych), które wciąż czekają na swojego uważnego badacza. Możemy wyróżnić następujące dobrze znane przykłady ucieleśnienia współczesnej ukraińskiej epopei heroicznej w sztuce i folklorze:

1. utwory (od coveru Andrii Chływnyuka Chervonaya Kalyna oraz Hymnu Kijowa w trakcie wojny zespołu „Maryna i Kompania po utwory popowe Ukraina peremoże oraz „Azovstal” Kozak System);
2. powiedzenia (Ogień nie pali zaciekłych; Dobry wieczór, jesteście z Ukrainy, powiedz „palanycia”);
3. rozkazy (Chciałeś tej ziemi, więc teraz się z nią mieszaj);
4. bajki (O rudym lisie z Rudego lasu Dary Korniy; Ptaszek ze stali Iryny Matsko);
5. legendy (o Czornobajówce, o duchu Kijowa);
6. opowiadania (Witalii Skakun i most Heniczewski; Bitwa o Gostomel);
7. żarty i memy (o Załużnym, orgii w Szczekawicy, wojnie nuklearnej).

Zatem możliwości przezwyciężenia skutków zbiorowej traumy wojny rosyjsko-ukraińskiej można odnaleźć w pracy każdego konkretnego nauczyciela i w działalności całej placówki oświatowej. Nauczyciele mają okazję pomóc uczniom sobie z tym poradzić, odwołując się do utrwalenia i popularyzacji współczesnej epopei heroicznej. Działanie to polega na wydobyciu na

²⁰ Вітюк І. Міфопоетичний символізм російсько-української війни у медіапросторі: містично-міфологічні наративи. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. Вип. 1 (91), 2022. Релігієзнавство. С. 122.

pierwszy plan kluczowych tematów (wojna rosyjsko-ukraińska to walka zła z dobrem; działania bohaterów, ich wyczyny, miłość i supermoce) i utrwalenie ich w świadomości masowej. W ten sposób dzieci będą mogły poczuć się częścią skonsolidowanej społeczności. A nasze wspólne tragiczne doświadczenie zostanie przetopione w folklor i sztukę, którą będą studiować potomkowie w wolnej, niepodległej Ukrainie.

LITERATURA:

- [1] Вітюк І. Міфопоетичний символізм російсько-української війни у медіапросторі: містично-міфологічні наративи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. Вип. 1 (91), 2022. Релігієзнавство*. С. 116–135. [<http://eprints.zu.edu.ua/35738/1/13.pdf>] – 11.04.2023.
- [2] Героїчний народний епос. *Словник літературознавчих термінів. OnlyArt*. URL: [<https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/geroyichnyj-narodnyj-epos>] – 14.03.2023.
- [3] Горностай П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*. 21(1). 2018. С. 54–68. URL: [<https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-5>] – 30.01.2023.
- [4] Горностай П. Колективна травма та групова ідентичність. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп*. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. К. 2012. С. 89–95. URL: [<http://gorn.kiev.ua/Gorn2012-3.pdf>] – 25.01.2023.
- [5] Горностай П. П. Подолання колективних травм у контексті інтеграції України в Європейський культурно-історичний простір. *Психологія колективних травм*. 2022. Персональний сайт психолога Павла Горностая. URL: [<http://gorn.kiev.ua/Gorn2022-3.pdf>] – 14.04.2023.
- [6] Додонова В. Історична травма як чинник формування національної ідентичності. *Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10–11 листопада 2022 р. К., 2022*. С. 16–22.
- [7] Ковба М. Сутність поняття «Патріотичне виховання». *The 3rd International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions» (April 10–12, 2022)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain, 2022. С. 121–125.
- [8] Кульчицький В. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Вип. 30. Ужгород: Говерла, 2014*. С. 76–78.

- [9] Марченко Я. Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. *Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проектів: зб. матер. наук.-практ. конф. Київ, 2022. С. 101–106. URL: [https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-tez-konf.-28.04.2022.pdf#page=101] – 30.08.2023.*
- [10] Сеньовська Н. А. «Міфи, які нас тримають»: досвід презентації для шкіл у межах освітнього волонтерського проекту «Патріотичні й небайдужі». *Інноваційні практики наукової освіти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 15–19 грудня 2022 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. 1154 с. С. 904–911. URL: [https://iod.gov.ua/content/events/38/ii-vseukrayinska-naukovo-praktichna-konferenciya-innovaciyni-praktiki-naukovoyi-osviti_publications.pdf?1674749922.0956] – 04.04.2023.*
- [11] Станчишин В. Емоційні гойдалки війни. Роздуми психотерапевта про війну. Київ: Віхола, 2022. 284 с.
- [12] Титар О. Травма війни та філософсько-психологічні проблеми сучасності. *Збірник тез міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки–2022 в Україні (м. Київ, 24 травня 2022 року). Київ, 2022. С. 237–238.*
- [13] Устименко І. Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. *Педагогічний вісник. № 1–2. 2022. С. 26–29.*

АНОТАЦІЯ

Сучасний героїчний епос як основа українського патріотичного виховання

У статті аналізуються перспективи подолання колективної травми сучасної війни в українському соціумі в контексті патріотичного виховання учнів. Виокремлено форми ритуалізації, котрі повинні стати частиною освітнього процесу: 1) залучення дітей та підлітків до різних видів мистецтва; 2) проведення в закладі освіти та місті/селі колективних заходів, присвячених травматичним подіям; 3) відкрите визнання російських військових злочинів та публічне називання злочинців злочинцями. Описано перспективний варіант реалізації механізму сублімації – формування сучасного героїчного епосу. Запропоновано ключові теми: російсько-українська війна – це боротьба Зла з Добром; діяння героїв, їхні подвиги, любов і суперсила.

Ключові слова: колективна травма, патріотичне виховання, сублімація, ритуалізація, сучасний героїчний епос.

SUMMARY

Modern heroic epic as the basis of Ukrainian patriotic education

The article analyzes the prospects of overcoming the collective trauma of the modern war in Ukrainian society in the context of patriotic education of children. Forms of ritualization are singled out, which should become part of the educational process: 1) involvement of children and adolescents in various types of art; 2) conducting collective events dedicated to traumatic events in an educational institution and city/village; 3) open recognition of Russian war crimes and public naming of criminals as criminals. A perspective version of the implementation of the sublimation mechanism – the formation of a modern heroic epic – is described. Key topics are proposed: the Russian-Ukrainian war is a struggle between Evil and Good; actions of heroes, their exploits, love and superpower.

Key words: collective trauma, patriotic education, sublimation, ritualization, modern heroic epic.

STRESZCZENIE

Współczesna epopeja heroiczna jako podstawa ukraińskiego wychowania patriotycznego

W artykule dokonano analizy perspektyw przezwyciężenia zbiorowej traumy współczesnej wojny w społeczeństwie ukraińskim w kontekście wychowania patriotycznego uczniów. Wyróżniono formy rytualizacji, które powinny stać się częścią procesu edukacyjnego: 1) zaangażowanie dzieci i młodzieży w różne rodzaje sztuki; 2) prowadzenie imprez zbiorowych poświęconych wydarzeniom traumatycznym w placówce oświatowej i mieście/wieś; 3) otwarte uznanie rosyjskich zbrodni wojennych i publiczne nazywanie przestępców zbrodniarzami. Opisano perspektywiczną wersję realizacji mechanizmu sublimacji – powstania współczesnej epopei heroicznej. Proponowane są kluczowe tematy: wojna rosyjsko-ukraińska to walka dobra ze złem; działania bohaterów, ich wyczyny, miłość i supermoc.

Słowa kluczowe: trauma zbiorowa, wychowanie patriotyczne, sublimacja, rytualizacja, współczesna epopeja heroiczna.